بسم الله الرحمن الرحيم

İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerhu't-Te'vîlât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul

İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI

Ümraniye Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Sempozyumu M.Ü. İlâhiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşâ edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, telif hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı

Ümraniye Belediyesi

MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜN NAZARÎ YÖNÜ

Özet

Çalışmada Mâtürîdî'nin tefsir faaliyetlerini belirleyen nazarî yönü küllî boyuttan cüz'î boyuta doğru, teorik, metodik, tematik ve kavramsal açıdan tasvir edilecek; bu sayede teorik çerçevede, varlığı bütün unsurlarıyla düşünsel olarak nasıl kurgulayıp düzenleyerek anlamlı/hikmetli kılmaya çalıştığı; metodik çerçevede, anlama ve açıklama faaliyetlerini gerçekleştirirken nasıl bir yöntem takip ettiği; tematik çerçevede, nazarî yönünün şekillenmesinde etkili olan, Allah, âlem, insan, din, kitap, peygamber, âhiret vb. temel konulardaki temel kabulleri; kavramsal çerçevede ise, düşüncenin ve aynı zamanda dilin yapı taşlarının kavramlar olduğu kabulünden hareketle Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını tanımaya yardımcı olacak temel kavramlar ve onlara yüklediği anlamlar, günümüze ulaşan iki eseri Kitâbu't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'a dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Varlık, Nazar, İstidlâl, Hikmet, Teori/Kuram, Metot, Kavram

THEORETICAL ASPECT OF EXEGESIS CULTURE OF AL-MATURIDI

Abstract

Hereby study describes the theoretical aspect determining exegesis activities of al-Maturidi in theoretical, methodical, thematic and conceptual terms from universal to particular; accordingly, grounding on his two extant works, namely, Kitab al-Tawhid and Ta'wilat al-Qur'an, we will try to put forth how he builds and represents being with all relevant elements in order to render it meaningful/wise in theoretical sense, his methods in fulfilment of understanding and explanation activities in methodical sense, his essential acceptances as to basics such as Allah, universe, man, religion, Book, prophet, afterlife etc. that are influential on shaping the theoretical aspect in thematic context, and the fundamental concepts and their ascribed meanings to help getting familiar with the intellectual world of al-Maturidi in conceptual context, given that for him, the concepts are constituents of both thought and language.

Keywords: Being, Nazar/Consideration, Istidlâl/Reasoning, Hikma/Wisdom, Theory, Method, Concept

MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜN NAZARÎ YÖNÜ

Ömer Faruk BİLGİN*

GİRİŞ

Çalışmanın muhtevasını yansıtması ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması açısından öncelikle başlıkta yer verilen "**kültür**" kelimesinin izahına hem makalenin hem de Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) düşünce dünyasının sınırları içinde kalarak yakından bakalım. "Kültür", insanın soyut/zihnî ve somut nitelikteki bütün fiillerini ve bu fiillerin sonuçlarını ifade eden bir kavramdır. Buna göre "kültür" kelimesi anlam olarak, insan eylemlerinin bütün tür ve aşamalarına işaret eder niteliktedir. İnsan fiillerini dolayısıyla kültürü net bir şekilde tasvir edebilmek de, soyuttan somuta doğru evrilen insan eylemlerinin oluşum süreçlerini kronolojik olarak tespit etmeye bağlıdır. Ancak söz konusu süreçler hakkında yapılacak değerlendirmelerin yerini bulması için bu konunun öncesinde insan ile fiil arasındaki ilişki üzerinde durmak gerekir. İnsana izafe edilen, "**fiil**" şeklinde adlandırılan olgu, insan denilen varlığın ihtiyaçlarını karşılayan soyut ve somut yönü bulunan bir araçtır. Dolayısıyla insan ihtiyaçlarından soyutlanmış bir fiilin varlığı söz konusu olamayacağına göre, bütün insânî fiillerin anlamlı olgular olarak ortaya konulması, onların insan ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilmesiyle mümkündür.[1] Bu bağlamda yeri gelmişken öneminden dolayı kısaca belirtmekte fayda var: Mâtürîdî'nin din konusunda bilgi üretirkenki zihinsel faaliyetlerinin ve tabiatıyla ortaya koyduğu fikirlerin karakterini belirleyen ihtiyacın, dinler ve mezhepler konusunda toplumun içinde bulunduğu kaos ve ihtilafı ortadan kaldırma amacıyla bir temel/asl bulma ihtiyacı olduğu görülmektedir.[2]

Bu önemli noktayı hatırdan çıkarmayarak insan fiillerinin oluşum süreçlerinin kronolojik olarak tespiti konusuna döndüğümüzde ilk aşamada duyuların gerçekleştirdiği eylemler bulunmaktadır. Duyular, insanın doğumundan sonra varlık ile teması esnasında insânî fiillerin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kullandığı ilk araçlardır. İlk olması sadece kronolojik açıdan değil, sonrasında insan türünün karşılamak zorunda olduğu bütün ihtiyaçlarına ulaşabilmesi için üretmek zorunda

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.

1 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 77, 172, 242, 293; IV, 520, 525; V, 96, 157, 286, 392; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVI, s. 278-279; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* s. 117.

2 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-5; ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 69; IV, 533.

olduğu bilgilerin doğrudan veya dolaylı olarak inşâsını sağlayan temel araç olması açısından da ilktir (asl). Yeri gelmişken hatırlatılması gereken önemli bir husus da, "duyu bilgisi"nin (şuhûdî/reel olanın bilgisi), Mâtürîdî'nin din kuramında, dolayısıyla metodunda ve kullandığı kavramların anlam dünyalarında önemli bir yere sahip olduğudur. Çünkü Mâtürîdî hem şâhid hem de gâib hakkındaki bilgilerin, şâhidden, yani duyularımızla tanık olduğumuz varlık âleminden elde ettiğimiz ve doğruluğundan emin olduğumuz bilgiler aracılığıyla (delâletiyle) doğrudan veya dolaylı olarak elde edildiğini kabul etmektedir.[3]

İnsan, içinde doğduğu ve artık bir üyesi olduğu varlıktaki/âlemdeki varlık ve olaylarla ilk temasını dolayısıyla ilk fiillerini duyularıyla gerçekleştirdikten sonra ikinci aşamada zihin/akıl, duyuların sağladığı veriler sayesinde müşâhede ettiği her şey için tek tek "**imajlar/ma'nâlar**" oluşturmaktadır. Buna göre duyuların her bir varlıkla teması esnasında gerçekleştirdiği her bir eylemle oluşan dış algının, zihnin eylemiyle birlikte iç algıya dönüştürülmesiyle, zihinde varlığın her bir unsuru bir "imaj/ma'nâ/imge" olarak temsil edilir. Dolayısıyla varlığın insan tarafından duyumlanan her bir unsuru, "âyet", "delîl", "alem", "simge" şeklinde farklı kelimelerle ifade edilebilecek bir "işâret, alâmet" olma niteliğine bürünmüş olur. Mâtürîdî'ye göre, insanın, şehâdet âlemi yani duyumlanan varlıkla teması sonrasında zihninde oluşan imajlar/ma'nâlar yani zihinsel tasarımlar içinde "hak/hakîkat" kelimesiyle ifade edilen imaj/ma'nâ, diğer temel imajların ve bu imajlara dayalı olarak oluşturulacak bilgilerin/hükümlerin ortaya çıkmasında asl/odak/temel oluşturmaktadır. Söz konusu imajın muhtevasına aşağıda yer verilecek olmakla beraber önemini ortaya koymak adına burada kısaca değinmek gerekirse, Mâtürîdî, insan zihninin, içinde bulunduğu varlık kadrosuyla ilişkisi sonrasında ürettiği bu imaj/ma'nâ sayesinde daha sonra Tanrı, insan, din, kitap, peygamber, âhiret vb. gaybî/aklî olan temel imajlara/ma'nâlara ulaşacağı düşüncesindedir.[4]

Sonraki aşamada zihin, varlığın her bir unsuru için oluşturduğu her bir "soyut tasarımı" yani "imajı/ma'nâyı" hem sağlıklı bir şekilde depolamak hem de iletişim ihtiyacı sebebiyle kendi türüne aktarabilmek için "**kelime**" denilen bir simge ile eşleştirir. Zihnin varlığın her bir unsuru hakkında oluşturduğu bu her bir soyut tasarımın, yani ma'nânın/imgenin birbirine karışmayıp birbirlerinden ayrılmasını sağladığı ve dolayısıyla her biri kendine ait soyut tasarıma işaret ettiği için zihnin oluşturduğu her bir işarete/simgeye/ime genel olarak, "damgalama" anlamındaki "وسم" maddesinden gelmek üzere "**isim**", "yaralama" anlamındaki "كلم" maddesinden gelmek üzere "**kelime**" ve yine "damgalamak" anlamına gelen "علم"

3 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 343-344, 223; II, 283; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 13, 15, 45, 125-126, 360, 460, 614.

4 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 343-346, 223, 227, 234, 277, 302-303, 314, 369, 448, 529; II, 44, 134, 389; III, 7; V, 242-243, 286; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 45, 152, 158, 280, 487-488.

maddesinden gelmek üzere "**alem**" denilmektedir. Buna göre takdir edilen her bir "kelime", zihnin oluşturduğu her bir soyut tasarımın/ma'nânın/imajın bagajı/zarfı hâlini almaktadır. Sürecin bu aşaması çok önemlidir; çünkü düşüncenin ve dilin yapı taşları kelimeler, kavramlardır. İnsan fiillerinin başlangıç noktası zihin, düşünce olması nedeniyle ve ister bir bireyin isterse bir toplumun ya da daha büyük ölçekte düşünüldüğünde belli bir çağda yaşayan bütün insanların kültürlerini, yani soyut ve somut boyutuyla bütün fiillerini (düşünce, söz ve davranışlarını ayrıca meydana getirdikleri bütün eserleri) doğru anlamak için insanın düşüncelerini, tasavvurlarını yansıtan kelimelerin anlam dünyasına bir başka ifadeyle zihinlerin varlığın her bir unsuru hakkında oluşturduğu imajlara nüfuz etmek gerekir.

Sonrasında zihin, kelimeleri, dolayısıyla kelimelerin muhtevası olan soyut tasarımları/imajları rastgele biriktirmez, birbirlerine kıyas ederek somuttan soyuta, cüz'den külle doğru tıpkı insan bedenini oluşturan her bir sistemin sistematik yapısı gibi sınıflandırarak ve düzenleyerek sistemli bir şekilde dizayn eder ve depolar. Biriktirilip muhafaza edilen kelimelerin ve kavramların bazıları, bir sonraki aşamada anlatılacak olan kavramların birbirine "**nisbet**" süreci aşamasıyla birlikte zihin tarafından tabiî olarak daha önemli ve değerli bulunarak kelime, kavram dünyasının "odak/asıl" kelimeleri ve kavramları olarak kabul edilecektir. Zira zihnin faaliyeti olan düşünme eylemi, seçilen kavramların birbirine nispetinden ibaret olan bir süreçtir. Dolayısıyla kavram dünyası içinde bazı kavramlar, nisbet süreçlerindeki konumlarının bir gereği olarak asıl/temel kavramlar olarak tanımlanır ki, aslında bu söz konusu kavramlar sayesinde insan her şeyi anlamlı hâle getirmektedir. Zira insanın en temel insânî ihtiyacı, anlama ihtiyacı, her şeye anlam yükleme ihtiyacıdır ki, ancak bu sayede kendi varlığını devam ettirecek güven duygusu oluşur. Bu süreç zorunlu olarak insanın zihninde odak/asıl kavramlar olarak, yakından uzağa, somuttan soyuta, cüz'den külle doğru birtakım kavramların oluşmasına neden olur.

Gerekli altyapı oluştuktan sonra sırada zihnin, "**bilme**" denilen soyut eylemi gerçekleştirme aşaması vardır. İnsan zihninin bilgi üretme, hüküm ortaya koyma, vaz'da bulunma yeteneği demek olan "bilme" eylemi aşaması varlığını kelimelere ve onların ma'nâlarına borçludur. Çünkü bu aşamada gerçekleşen şey, hakkında bilgi üretme, hüküm ortaya koyma ihtiyacı duyulan konuyla ilgili olarak zihnin, daha önce depoladığı kelime dünyasından seçtiği bir kelimeye yine seçtiği bir başka kelimeyi "nisbet" etmesidir, yani yüklemi konuya, objeyi süjeye, mahkûmun bihi mahkûmun aleyhe, müsnedi müsnedün ileyhe "izâfe" etmesi eylemidir. Zihnin bu vaz' kabiliyeti neticesinde "**hüküm**", "**bilgi**" denilen, insana özgü olan ürünler ortaya çıkar ki, "din" kurumunun varlığı insandaki bu kabiliyet sayesinde insan için mümkün hâle gelmekte ve "teklîf" denilen olgu ortaya çıkabilmektedir.[5] İnsanın

5 Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 426.

ihtiyaçları gereğince aklın vaz' yeteneği, sürekli kavram/imaj üretir ve bunlar için kelime takdir eder ve bunları kullanmak sûretiyle de bilgiler, hükümler oluşturur. Sözü edilen bu önemli sürecin işleyiş tarzını, kalitesini ve zenginliğini belirleyen unsur, ya insanın içinde yaşadığı kültürün kendisine sunduğu öğrenilmiş ihtiyaçlardır ki, insanların çoğunluğu bununla yetinir ya da kendisine sunulanın ötesinde kendisi için kendisinin belirleyip peşine düştüğü ihtiyaçlardır ki, yeni bilgiler üretme ve diğer zihinlerin önüne geçme hakkı, dolayısıyla üst kültür üretimi ya da daha ileriki aşama olan medeniyet inşâ etme hakkı böylesi zihinlere aittir.

İnsan fiillerinin meydana gelme sürecine devam edecek olursak, ihtiyaç neticesinde bir kavramın/kelimenin bir kavrama/kelimeye izâfe edilmesinin sonucunda ortaya çıkan "**önerme**", "**hüküm**" dediğimiz zihindeki soyut ürün, dile döküldüğü yani zihinden çıkıp somut boyuta evrildiği andan itibaren "**bilgi**" adını almaktadır. Üretilen bu bilgiler, hükümler de zihin tarafından gelişi güzel depolanmaz, kelimelerin depolandığı gibi sınıflandırılıp düzenlenerek muhafaza edilir. İnsan zihninin ürettiği bilgiler içinde en önemlileri, (üretilen bilgilerin zihin tarafından yine birbirleriyle kıyaslanması ve insan ihtiyaçlarını karşılama konusunda en önemli ve en değerli bilgiler [memdûh] olduğu sonucuna ulaşılması ile) diğerlerinden ayrı tutularak "temel/asıl" kabul edilir. "**Asl**", "mukaddemât", "evveliyyât" olarak da ifade edilebilecek bu önemli bilgiler/hükümler, adlandırmalardan da anlaşılacağı üzere üretilecek diğer bütün bilgilere ulaşmada temel teşkil eder. Bu tür bilgiler, bilgi üretme kapasitesine sahip her insanın bilgi dünyasını oluşturan bilgilerinin temelini/aslını oluşturur; çünkü yeni bilgilerin üretimi daha önce üretilen, doğruluğundan ve faydasından emin olunan bilgilere başvurularak onlar üzerinden kurulur; özellikle de aklî/gaybî[6] bir kurum olan din alanında üretilen bilgilerin doğruluğunun öznel

6 Dipnot 19'daki metinde üzerinde durulan bilgi elde etme yollarının (esbâbü'l-ilm/ma'rifet) hepsinde özellikle gaybî olanın bilinmesinde şühûdî bilginin doğrudan ya da dolaylı olarak delâletine başvurulacağını kabul etmesi, gaybî olanın nazar/akıl ile elde edileceği görüşünde olduğu sonucunu doğurmaktadır. Nitekim Mâtürîdî, bir şeyin iyi mi kötü mü, bir fiilin hasen mi kabîh mi olduğu konusuyla ilgili olarak, duyuların konuyla ilgili elde edeceği bilgilerden ve yine konu hakkındaki haberlerin gelişinden de sonra konu hakkında ulaşılacak nihâî doğru bilgiyi temin eden tek merciinin, akıl olduğunu; ilgili konunun bütün boyutlarının sadece teemmül ve nazarla ortaya çıkarılabileceğini belirtmektedir. İnsanın yapıp etmelerinin neticesindeki kesbinin kendisine faydalı mı olacağı yoksa zararlı mı olacağı konusunda elde edilecek nihâî bilgi için de aynı şeyin söz konusu olduğunu, yani bu konuda da nazarın tek merci olduğunu söylemektedir (bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 17: «على أن محاسن الأشياء و مساويها، و ما قبح من الأفعال و ما حسن منها فإنما نهاية العلم بعد وقوع الحواس عليها و ورود الأخبار فيها – إذا أريد تقرير كل جهة من ذلك – في العقول و الكشف عن وجوه ما لا سبيل إلى ذلك إلا بالتأمل و النظر فيها؛ و على ذلك أمر المكاسب الضارة و النافعة…»). Dolayısıyla sözünü ettiği durum, bir taraftan nazarın/aklın zorunluluğunu ortaya koymakta, diğer taraftan sözü edilen durumlarda neye müracaat edilmesi gerektiğine dâir düşüncesini göstermektedir. Mâtürîdî'nin bilgi anlayışı için ayr. bkz. Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 31-44; Mâtürîdî, insanın, içinde bulunduğu evren (âlem) ile girdiği ilişkide, sahibi olduğu idrak

değil de nesnel nitelikte olması ancak söz konusu bilgilere dayandırmakla tesis edilebilir.[7] Buraya kadar dile getirilen teorik içerik, özellikle bu son paragraf, biraz sonra üzerinde durulacak Mâtürîdî'nin din kuramının anlaşılmasında son derece önemli bir teorik temel olma niteliğine sahiptir.

1. MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜN TEORİK BOYUTU

Çalışmanın muhtevasının arzına zemin teşkil etmesi için yukarda görüldüğü türden bir giriş yapılması, insanı, onun fiilde bulunma karakterini ve kültürünü merkeze alma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Çünkü insanı ve ihtiyacını merkeze almayan bir anlama ve açıklama faaliyetinin, görevini yerine getirmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin tefsir kültürünün nazarî yönü üzerinde durulmak istenmesinin sebebi de, kendisinin Kur'an'ı anlama ve açıklama faaliyetlerini şekillendiren zihnî arka planı ortaya koyabilmektir. Nitekim yukarda insan ile fiil arasındaki ilişkinin anlamlı bir ilişki olarak ortaya konulabilmesinin, insanın, fiili hangi amaçla neyi elde etmeyi umarak gerçekleştirdiğini tespit etmekten geçtiğini belirtmiştik. Buna göre Mâtürîdî'nin te'vil adına gerçekleştirdiği bütün eylemlerinin yöntem, karakter ve muhtevasını belirleyen unsur, söz konusu fiiller için öncesinde belirlediği amaçtır. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*'in girişinde, şöyle bir tespitte bulunmaktadır: İnsanların din ve mezhep konusundaki ihtilafları ve insan türü için tehdit teşkil edecek derecedeki çatışma ve kaosun sebebi "taklîd" yani "otorite bağımlılığı"dır. O, sonrasında tedavi yolu olarak da insanları bir araya getirip ittifak etmelerini sağlayacak tek şeyin "**hakîkat**"in elde edilme yolu üzerinde durarak, amacının "**idrâku hakâiki'l-eşyâ'**" şeklinde ifade edilen ilkeye dikkat çekmek olduğunu belirtmektedir. Buradan onun hedefinin her mevzûda olması gerekenin, en uygun olanın ne olduğuna ulaşmak olduğunu, bir başka ifadeyle her konudaki/mevzû'daki tek doğruyu delile dayalı olarak elde etmeye çalışmak olduğunu anlıyoruz.

Mâtürîdî, insanın bu uğurda gerçekleştireceği en değerli fiilin, kendi şartları içinde oluşan bir mevzû'/konu hakkında, vaz' edilme ihtiyacı duyulan tek doğru vaz'ın/hükmün, sahip olduğu burhân türündeki delilleriyle birlikte ortaya konulması olduğunu kabul etmektedir.[8] Çünkü İslâm'ın diğer dinler karşısında hak din olduğunun ve insanların birliğini/tevhidini sağlayacak hususun daha da önemlisi insanlara dünyevî ve uhrevî saâdeti kazandıracak olanın elde edilmesinin, sadece sözü edilen türden

vasıtalarını yani bilgi elde etme araçlarını kullanarak varlık ve olaylar hakkında bilgi ürettiği ve bu şühûdî bilgilerin (duyu bilgilerinin), Tanrı'nın varlığını kabul etmeyi gerekli kılan gaybî/aklî bilginin oluşmasını sağladığı görüşündedir. Dolayısıyla insanın din kurumuyla buluştuğu ilk anın, söz konusu edilen zihinsel sürecin sonunda ortaya çıkan aklî/gaybî bilgiyle birlikte mümkün olduğunu düşünmektedir; bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 343-346.

7 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1],V, 242-243; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVI, 85; XVII, 197-200.

8 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-5, 426; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 69.

bir faaliyetle ortaya konulabileceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin anlama ve açıklama şeklindeki zihinsel eylemlerine amaç olarak tayin ettiği nokta, onun anlama ve açıklama faaliyetlerinin ne türden ve hangi içerikte faaliyetler olduğunu belirlemiş olmaktadır. Buna göre Mâtürîdî, insanın hüküm verme/vaz'da bulunma ihtiyacı duyduğu her mevzû'da/konuda, akıl aracına başvurarak delile yani doğru olma niteliğine sahip bilgiye dayalı olarak insanın ihtiyaç duyduğu hakîkatleri/doğruları ortaya koyma amacındadır.[9] Yeri gelmişken hakkı teslim etmek amacıyla Mâtürîdî'nin kendisine en büyük fikri muhâlif kabul ettiği Mu'tezile'nin kendisi üzerindeki etkisinden de bahsetmek gerekmektedir. Mâtürîdî'nin, Mu'tezile'nin, konuları tek tek ele alıp üzerinde durmak şeklinde geliştirdiği yöntemle (الكلام في...) neyi hedeflemiş olabileceğini belirtmesi, onların takip ettiği yöntemi ve konulara yaklaşım tarzını analiz edip bir metod şeklinde tespit ettiğini göstermektedir. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin, hak olan bir şeyin hak olduğunun sadece delil ve burhânlarla bilinebileceği şeklinde bir düşünceyle hareket ettiğine ve hedeflerinin de delil ve burhânları ortaya çıkarmak olduğuna dâir tespiti ve asıl önemli olanı ehl-i i'tizâlin, hak, hangi lafızlarla ifade edilirse edilsin, onun, söz konusu lafızlar üzerinde teemmül eden insanın kendi düşüncesinin gücü/nûru sayesinde ortaya çıkacağı; hak olanın, ne dilden dolayı/dile dayalı olarak ne de yapılacak türlü beyanlardan dolayı hak olma vasfını kazanacağı; hak olanın, bu vasfı sadece, sahip olduğu delil ve burhânlarla kazanabileceği şeklinde düşünmüş olabileceğini belirtmesi, Mu'tezile'nin takip ettiği yöntem hakkında bir saptamada bulunduğunu ortaya koymaktadır.[10] Neticede Mâtürîdî'nin de, hak olan bir şeyin, ontolojik bir zorunluluk biçiminde, kendisinin hak olduğunu ispat eden delil ve burhâna sahip olduğu ve hak olan hususun, hak olduğunun ortaya konulmasının da söz konusu delil ve burhânların tespit edilip izhâr edilmesiyle mümkün olabileceğini benimsediği anlaşılmaktadır.

Kitâbü't-Tevhîd'de ehl-i i'tizâle atfen zikrettiği yöntemin aynı zamanda kendi yöntemi de olduğunu *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da belli bir kaynağa işaret etmeksizin ve bir nispette bulunmaksızın belirtmektedir. Zira kendisi de, *Te'vîlât*'ta, havâs olarak nitelendirdiği hukemâ ve ehl-i basar tarafından ele alınıp üzerinde durulması gereken asıl boyutun, âyetlerdeki ifadelerin dil veya beyan boyutunun değil, âyetlerin işaret ettiği hakîkatlere ait olan delil ve burhânların, nazar ve istidlâl yoluyla elde edilmesi ve böylece hak/hakîkat, husn, sıdk, adl, hayr, hikmet vasfı taşıyan gerçeklerin, oldukları hâliyle ortaya konulması olduğunu belirtmektedir.[11]

---

9 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 486, 281, 376; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 462; III, 139; ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], V, 242; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVI, 85.

10 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 486.

11 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 281, 376, 486; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 462; III, 139; ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], V, 242; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVI, 85; bkz. Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 13-14.

Mâtürîdî'nin sözü edilen bu amacını daha önemli ve değerli kılan bir başka boyut vardır ki, onun dinî düşüncesine, anlama ve açıklama faaliyetlerine önem kazandıran asıl nokta da burasıdır. Ona göre hakîkatin yani hakkında vaz'da/hükümde bulunma ihtiyacı duyulan konularda/mevzû'larda verilmesi gereken doğru vaz'ın/hükmün amacı da insandır, insanın maslahatı ve menfaatidir. Onun bu yaklaşımı, anlama ve açıklama olayının merkezine insanı ve ihtiyaçlarını koymasına neden olmaktadır. Zira insan türünün fiilde bulunma amacının, gerçekleştirmeyi düşündüğü fiil ile kendisine fayda temin etmek olduğunu; bunun aksi bir durumun söz konusu olmadığını; dolayısıyla bir fiilin/hükmün insanlar için yerine getirilmesi gerekli olduğu düşüncesini doğuracak unsurun yani fiile/hükme burhânî (muhatabı kesin olarak ikna edici) nitelik kazandıran noktanın, eyleme dökülmesi istenen fiilin insanın değerli bir varlık olmasını nasıl sağlayacağının ortaya konulmasından geçeceği düşüncesindedir.[12] Ancak onun yukarda sözü edilen burhânî yaklaşımının, özellikle fikrî muhâlif kabul ettiği Mu'tezile'nin fikirlerine karşı tavır alma, kendi geleneğinin fikirlerini savunma esnasındaki cedelci tavrı sebebiyle sekteye uğradığı da görülmektedir.

Mâtürîdî'nin düşünce dünyasına, anlama ve açıklama kültürüne, teorik/kuramsal, metodik, tematik ve kavramsal çerçevede genel olarak bakıldığında merkeze çoğunlukla insanı, onun ihtiyaçlarını, ihtiyaçlarını karşılamak üzere verilmiş idrak vasıtalarını, özellikle aklını, aklın kullanılmasını (nazar, istidlâl, fıkh, ictihâd, isâbet vb.), bilgisini, varlık karakterini koyduğu görülmektedir. Dolayısıyla anlama ve açıklama faaliyetleriyle elde etmek istediği sonuç, insanın dünyada ve âhirette değer elde etmesine neden olacak hakîkatleri ortaya koymaktır; çünkü Mâtürîdî'nin de sıklıkla tekrarladığı gibi Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, sadece hakîkatlerin/doğruların sahip olduğu dünyevi ve uhrevî faydaya, değere sadece insanoğlunun ihtiyacı vardır, dolayısıyla dinî hükümler sadece insan içindir. Nitekim yukarda insan zihninin ürettiği bilgilerin/önermelerin insan zihninde rastgele depolanmadığını, insana kazandıracağı değer ve fayda ölçüsünde sınıflandırılmaya tâbi tutulduğunu belirtmiştik. Buna göre insan için değerli ve önemli olma hakkı kazanan hükümler/bilgiler, tabiî olarak asıl/öncül kabul edilerek zihnin üreteceği yeni hükümlerin/bilgilerin içeriğini belirleme gücüne sahip olur. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin, din kuramını inşâ ederken teorik, metodik, tematik ve kavramsal çerçevede kendisine "**asl**" kabul ettiği temel önerme/hüküm, insan aklının lizâtihî olan vaz' yeteneği sayesinde ortaya çıkan "**vaz'u'ş-şey'i mevzi'ahû**" önermesidir. "**Hak/hakîkat**" kelimesiyle ifade edilen bu ilke, insandaki varlığı açısından "aklî" bir ilkedir. Mâtürîdî, kuramını inşâ sürecinde ele aldığı konuları izah ederken merkeze olabildiğince insan ve aklını koymaya çalışmaktadır. O, bu sayede kuramı genel olarak, teorik, metodik, tematik ve kavramsal çerçevede olmak üzere her yönüyle insan için anlamlı/hikmetli ve

12 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 242, 345-346; IV, 568-569; V, 306, 424.

burhânî bir hâle dönüştürmektedir. Söz konusu ilke, Mâtürîdî'nin din kuramının teorik boyutunu teşkil eden ilâhî, gaybî, şuhûdî, aklî/vaz'î, ilmî/epistemolojik, ahlâkî/etik/eylemsel, dünyevî ve uhrevî boyutların varlığını insan için anlamlı/hikmetli kılan bir asıldır/temeldir.[13]

"**Hak/hakîkat**" ilkesinin daha iyi anlaşılması için, insan denilen varlıkta, ihtiyaç duyulan "doğru" bilgilerin/hakîkatlerin, bu ilke sayesinde nasıl oluştuğu üzerinde duralım. Mâtürîdî, "hak/hakîkat" ilkesini, "**وضع الشيء موضعه**" şeklinde yani "bir şeyi, mevziine vaz' etmek" olarak açıklamakta;[14] "hikmet" kavramını da, bu ameliyenin isâbetli olması şeklinde tanımlamaktadır.[15] Bu tanımda "vaz'" şeklinde ifade edilen eylem biçimi, "bilme", "hükmetme/yargıda bulunma", "eylemde bulunma" yetkisine sahip kılınmış vaz'da bulunan insanın (vâzı'ın) sözü edilen eylemlerine işaret ettiği düşünüldüğünde, tanımın, "bir şeyin bilinmesi gerektiği şekilde bilinmesi", "bir şey hakkında hükmedilmesi gerektiği şekilde hükmedilmesi" ve "bir şeyin yapılması gerektiği şekilde yapılması" anlamına geldiği görülür ki, bu da aklın "vücûb" kategorisine karşılık gelir. Nitekim Mâtürîdî dinin bütün emir ve nehiylerinin yani i'tikâd, ibâdât, ahlâk, muâmelât ve ukûbât alanlarındaki tüm emir ve yasakların aklın gördüğü zarûret neticesinde vücûb tarzında ortaya çıktığını kabul etmektedir.[16]

---

13 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 234, 258, 263, 294, 299; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 5-6, 158, 209-210, 274, 280, 281, 310-312, 372, 373, 411, 426, 460, 486-488, 608, 614, 618-619, 642.

14 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 234, 277, 302-303, 314, 448, 529; II, 44; ayr. bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], V, 242; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVI, 85; Mâtürîdî'nin bu çerçevede din anlayışına ve bunun yanında insan ve akıl anlayışına ışık tutan önemli bir pasaj (bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], I, 234):

«...لأن العقل الذي به يدرك الحق واحد لا تفاضل فيه لأحد، ثم العقل الذي به يمتحن واحد فهما مستويان فيما به درك الحق إلا أن أحدهما يدركه فيتبعه والآخر يدركه فيعانده فهو من حيث معرفته ذو عقل أعرض عنه فسُمِّيَ معاندا إذ من لا عقل له يسمى مجنونا.»

15 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 487-488, 152; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], III, 7; I, 96, 369, 529; II, 134, 389. Bu noktada, Mâtürîdî'nin, el-Bakara 2/130'da geçen "سَفِهَ" kelimesi hakkında, daha önce yapılmış ve "قِيلَ" diyerek naklettiği "...فيضعها في غير موضعها" şeklindeki açıklama da önemlidir. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 97; ayr. "الإصابة" (isâbet) hakkında, insanların meâş, meâd, dîn ve dünya ile ilgili konularda ihtiyaç duydukları şeylere, bu "isâbet" nimeti, yani "bir konuda doğru olana hükmedebilme ve yapma" yetisi sayesinde ulaşabileceklerine dâir açıklamaları için bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], V, 286. Yine "isâbet"in, ictihâdın cevâzına delil teşkil ettiğini; "isâbet"in, kişinin, yaptığı ictihâdda musîb olması olduğunu belirten açıklaması için bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 227. Kendisinden önce de "hikmet" kavramının "isâbet" ve "fıkh" şeklinde açıklandığına dâir önemli nakillerde bulunmaktadır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 227.

16 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 274: «... فيجب الأمر و النهي بضرورة العقل ثم الثواب، لتتم الكرامة لمن اختار سبلها و القيام بوفائها، و العقاب لمن آثر هواه على إشارة العقل.»

Dolayısıyla insanın din kurumuyla buluşmasını sağladığından dolayı "akıl" aracını en önemli idrak vasıtası olarak kabul etmektedir. Daha da önemlisi insan türü için hakîkatlerin dolayısıyla din kurumunun ve imtihanın varlığını mümkün kılan unsurun da aklın vaz' fonksiyonu olduğunu düşünmektedir. Buna göre hak/hakîkat olarak ifade edilen ilkenin var olması, aklın vaz' fonksiyonunun varlığına bağlıdır; bu yüzden hak/hakîkat ilkesinin, Yaratıcı tarafından insandaki idrak vasıtası olan akla yüklenmiş bir form/şablon olduğu söylenebilir. Konu mercek altına alınıp ayrıntısına girildiğinde, insan için en kıymetli idrak vasıtası akıl aracının, hak/hakîkat hakkında yapılan tanımda yer alan vaz' (الوضع), vaz'ın ilzâm ettiği vâzı' (الواضع) ve mevzû' (الموضوع) ile beraber mevzi' (الموضع) öğelerinden hangileriyle ne tür bir ilişki içerisinde bulunduğuna bakıldığında, aklın, vâzı' konumunda bulunduğu, işlevinin vaz' faaliyeti olduğu, karşısına çıkan her şeyi bir mevzû' olarak kabul edip hakkında bir mevzi' takdir ettiği biçiminde bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Buna göre akıl vasıtasına sahip her insanın, karşılaştığı her mevzû'da, vâz' işlevine sahip aklı sayesinde bir mevzi' takdir edip vaz' faaliyetinde bulunmasının bir zorunluluk arz edip kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim vaz'da bulunma aracı olan akıl Mâtürîdî'ye göre lizâtihî işlevsel bir kuvve olarak insanda var kılınmıştır;[17] yani akıl aracı, insanın bilmesi gereken bilgiyi âdeta ızdırârî olarak insan için üretip önüne koyar, verilmesi gereken hükmün ve yapılması gereken eylemin ne olduğunu yine aynı şekilde insan için hazırlayıp insana sunar; dolayısıyla akıl, insanı zorunlu olarak teklife muhatap kılan unsurdur. Tıpkı insanın maddi ihtiyaçlarını temin etmek üzere lizâtihî işlevsel olarak insan bedeninde var kılınan organ ve uzuvların ızdırârî bir şekilde çalışıp maddî, bedensel menfaatlerini temin eden araçlar olarak var kılınmasında olduğu gibi, aklı da, insanın, mânevî ihtiyaçlarını karşılayacak, yani teklife muhatap olduğu konularda/mevzû'larda hak/hasen olanın ne olduğunu bilmesini ve daha sonra onları eyleme dökmesini ve böylece kemâli istihkâk etmesini sağlayacak en önemli ve en değerli araç olarak kabul etmektedir. Zira ihtiyaca binâen gerçekleşecek her vaz' için, vaz'a yetkin olan her bireye açık olan ve akıl sahibi her insanı aynı noktada buluşturan tek bir doğru yani ilgili mevzû' için tek bir doğru mevzi' bulunmaktadır. Bu boyut kişi veya zümrelerin menfaatinin üstünde olup bütün insanların maslahat ve menfaatini tesis etme yani hukukunu koruma özelliğine sahip olduğundan, söz konusu vaz' eyleminin sonucu ilgili mevzû'da mutlak doğruyu ortaya koymaktadır. Buna göre vaz'a muhtaç her mevzû'da doğru olan tek bir mevzi'in bulunduğu, vâzı'ın vaz'ının doğru olup olmamasının da, vâzı'ın gerçekleştireceği vaz' eylemini ilgili mevzû' için tek doğru olan mevzi'ine uygun biçimde gerçekleştirip gerçekleştirmemesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.[18]

17 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 158, 280.

18 Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 14-22.

Buradan hareketle Mâtürîdî'nin din kuramının teorik yönüne genel hatlarıyla baktığımızda, insanın bilmesi gerekli olan şeyleri bilme ve eyleme dökmesi gerekli olan şeyleri eyleme dökme kapasitesi demek olan aklın vaz' yeteneğini asl/temel kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ana hatlarıyla Mâtürîdî'nin düşünce biçiminin omurgasını ortaya koymaya çalışacağımız genel bir tasvir, bu tespitin doğruluğunu gösterecektir. Mâtürîdî'ye göre, insan maddî ve manevî boyutta olmak üzere ihtiyaç sahibi noksan bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanın, ihtiyaçlarını giderirken kemâle ulaşmasını sağlayacak prensip de, irâdeli eylemleriyle gerçekleştirmesi gereken hakîkat ilkesidir; insanın hakîkat ile buluşmasını sağlayan yegâne araç bilgidir; bilginin kaynağı insanın içinde bulunduğu varlık kadrosu yani âlemdir; insanı hakîkate ulaştıracak bilginin elde edilmesini sağlayan araçlar da duyular ve özellikle de akıldır; söz konusu araçlar ile elde edilecek bilgi türleri de duyu, akıl ve haber bilgisidir; bilgiyi elde etme yolları da, birincisi duyular ile eşyâ arasına zaman veya mekân engeli girmediği durumlarda eşyâ hakkında doğrudan bilgi elde etme yoludur (ki bu yolla elde edilen bilgiler doğrulukları kesin ve kabulü ızdırârî olduğu için insanın bilgi dünyasının temelini ve kaynağını oluşturur, bunlar duyu bilgileridir); ikincisi, zaman veya mekân engeli bulunduğu için duyulara o an için uzak/gâib olan duyumlanabilir bir şey hakkında bilgi üretirken, doğruluğundan emin olunan duyu bilgisinin delâletine başvurularak bilgi elde edilmesi yoludur (delâletü'ş-şâhid ale'ş-şâhid); üçüncüsü de mahiyeti itibariyle duyumlanma imkânı olmayan (gâib) şeyler hakkında bilgi elde ederken, doğruluğundan emin olunan duyu bilgilerinin delâletine başvurularak bilgi elde edilmesi yoludur (*delâletü'ş-şâhid ale'l-ğâib*); son olarak da hikmet yönü farklı olduğu için şâhid ve gâib arasında da farklılığın bulunduğu konularda aklın şâhidin delâletine doğrudan başvurmadan bilgi elde etme yoludur. Bu noktada önemli olan husus, usûlü'd-dîn olarak ifade edilen din kurumunun temelini teşkil eden konuların aklî/nazarî konular olması nedeniyle, bu konuların insan için varlığını mümkün kılan aracın akıl olduğu ve bu konuların anlaşılma esasına dayandığı hususudur; kaldı ki, dinin fürû' alanına giren konuların varlıkları usûl konularına dayandırıldığı dikkate alındığında din kurumunun tamamını akıl ekseninde oluşturmaya çalıştığı görülür.[19] Örneğin Mâtürîdî'ye göre, insan idrak vasıtalarıyla âlemdeki varlık ve olayları gözlemleyip üzerinde düşündüğünde âlemdeki mükemmelliği yani "her şeyin olması gerektiği şekilde var olduğu" hükmüne ulaşır; bu hüküm, "yaptığı her şeyi olması gerektiği şekilde yani kusursuz olarak yapan bir var edicinin" varlığı ve birliği bilgisinin doğmasına neden olur ve sonrasında insan kendisine yönelir ve mükemmelliğin sunulma sebebi olarak kendisini görür ve bu da müteâl varlığa karşı "şükrün yerine getirilmesi

19 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 223: «أن علوم المحسوسات و المشاهدات هي علوم الحقائق و هي الأصول التي بها يُستدلّ و يُوصل إلى معرفة الغائب.»; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 293: «إنهم (أي الرسل) دعوا إلى ما في العقول بيانه»; Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 22-24.

gerektiği" (vücûbiyeti) bilgisinin doğmasına neden olur;[20] dinin, özellikle ibâdetler olmak üzere bütün emir ve nehiylerinin kişi için anlamlı, kabul edilebilir ve eyleme dökülebilir olmasını sağlayan nokta da, aklın ulaştığı bu bilgi ve hükümdür. Aklın Allah Teâlâ'ya şükredilmesi gerektiği bilgisine/hükmüne/vaz'ına ulaşmasından sonra, sıra şükrün edası sürecine gelir; akıl da, şükrün sadece Allah'ın emir ve nehiylerine itaat etmekle yani aklın hak ve hasen olarak gördüğü fiilleri eyleme dökmekle, ma'siyetlerden uzak durmakla gerçekleşeceği bilgi ve hükmüne ulaşır.

2. MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜN METODİK BOYUTU

Mâtürîdî'nin din kuramının ve tefsir kültürünün metodik yönüne bakıldığında yukarda sözü edilen yaklaşımının, nazariyesinin bu boyutuna da hâkim olduğu görülmektedir. Asl/temel olarak ifade ettiği, zem unsuru taşımayan aklî hükümleri öncül kabul etmekte; anlama, açıklama, bilgi üretme, hüküm ortaya koyma gibi zihinsel faaliyetlerini söz konusu öncüllere dayalı olarak gerçekleştirmektedir. Örneğin din anlayışına rengini veren temel öncüllerinden birisi, âyetlerin ifade ettiği hükümlerin insanın ihtiyaçlarını karşılama dışında bir amacının olmadığı ilkesi/aslı; onun bu temel kabulü, âyetleri, insanı ve ihtiyaçlarını merkeze alan bir yaklaşımla anlamasına ve yorumlamasına neden olmaktadır. Bir başka örnekte Mâtürîdî'nin, Hz. Peygamber'in kendisine indirilen vahyi unutmasının nübüvvet kurumu için zem unsuru barındırdığına dâir aklî ilkeyi esas/asl kabul ettiği; Hz. Peygamber'in vahyi unuttuğuna dâir var olan ve âhâd haber olarak nitelendirdiği haberlerin konuyla ilgili bilgi değeri taşımadığını düşünerek, âyeti, kabul ettiği esas/asl üzerinden te'vil ettiği görülmektedir.[21]

Mâtürîdî'nin kullandığı "**te'vîl**" yöntemi de, öncesinde aklen asl/temel kabul ettiği önermeleri hareket noktası kabul etmesi, söz konusu asıllardan/ilkelerden hareketle lafızların varacağı noktanın, yani anlamının ne olabileceği konusunda muhtemel vecihleri ortaya koyması ameliyesidir. Dolayısıyla kabul edilen asıllar, öncelikle lafza yüklenebilecek yanlış anlam ihtimallerinin saf dışı bırakılmasına, sonrasında dilin imkân ve sınırları içersinde doğru olabilecek muhtemel anlamların neler olabileceği konusunda alternatifler sunulmasına bir temel oluşturmaktadır. Örneğin Mâtürîdî, dünya hayatının bir imtihan yurdu olmasını, dünyadayken peygamberler de dâhil bütün insanların teklife muhatap olduğu hükmünü bir asl kabul etmekte; kabul edilen bu temel ilkenin, dünya hayatında teklifin olmadığı sonucunu doğuracak bir anlamın/ma'nânın, âyette geçen bir ifade için muhtemel bir anlam olarak takdir edilmesini imkânsız kıldığını düşünmektedir.[22]

---

20 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 344.

21 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVII, 169-170.

22 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 243; ayr. bkz. Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 243-247.

3. MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFSİR KÜLTÜRÜNÜN TEMATİK VE KAVRAMSAL BOYUTU

Mâtürîdî'nin din kuramına tematik açıdan bakıldığında da, konuları yine aynı ilkeye dayalı olarak insan için anlamlı ve hikmetli unsurlar olarak ortaya koymaya çalıştığı görülür. Örneğin Tanrı'yı her yaptığını olması gerektiği şekilde, lâyık ve uygun olduğu şekliyle yapan bir varlık olarak tanımlaması ki, böyle davranmasının Tanrı üzerine vâcib olduğu görüşündedir çünkü eksik yapmak ulûhiyetin zemmine neden olur; âlemi, olması gerektiği şekilde en mükemmel formda var edilen varlık kadrosu olarak tanımlaması; insanın olması gerekeni yapıp yapmamak arasında tercihte bulunması, yani imtihana tâbi tutulması için var edildiğini ve böylece kendi değerini, yapılması gerekeni yapıp yapmamak arasındaki tercihle kendisinin belirleyeceği; ilâhî kitapların muhtevasını Allah Teâlâ'nın, hikmetin gereği olarak, yani insan için içinde bulunulan şartlarda yapılması gerekenlerin neler olduğu konusundaki hükümlerle oluşturduğu; peygamberlerin aklen beyanı mümkün olan hususlara insanları davet ettiği; son olarak âhiret kurumunun anlamlı/hikmetli olmasının sadece, insanların yapması gerekeni ma'rifet ve kavl boyutunda yapmasıyla değil "amel boyutunda yapılması gerekeni yerine getirmesiyle" gerçekleşebileceği şeklindeki kabulleri dinin ana konularındaki fikirlerinin temelinde de aynı ilkenin olduğunu göstermektedir.[23]

---

23 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 159, 309, 344; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 282, 293, 486-487; Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 243-247; örneğin Mâtürîdî'nin, âhiretteki yargılamanın ve bu yargılama sonucunda işlenen günahlara karşılık olarak verilecek cezâların ihtiyârî olmadığını, yani nihâî hükümlerin şahsî bir tercihe dayalı olarak verilmeyeceğini, cezalandırmanın (التعذيب) hikmetin "**îcâb**" ettirdiği şekilde vuku bulacağını, bu yüzden de Allah'ın afv ve mağfiretinin günahların birçoğu için söz konusu edilemeyeceğini belirtmesi hakkında bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 579: «... التعذيب يكون بما يوجبه الحكمة لا بما يختار ... و لهذا ما أوجب المغفرة و العفو عن كثير من الذنوب.» Mâtürîdî'nin âyette geçen "عَسَى" kelimesinin Allah hakkında olduğu zaman "**vücûb**" ifade edeceğine dair açıklaması için bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 313; bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 282: «ثم الأصول ثلاثة: ممتنع و واجب و واسط و وهو الممكن، وعلى ذلك جميع أمر العالم. فالواجب في العقل على جهة لا يجوز مجيئ الخبر بغيره، و كذلك الممتنع؛ و يجيء في الممكن، إذ هو المنقلب من حال إلى حال، و يد إلى يد، و ملك إلى ملك. و في ذلك ليس في العقل إيجاب جهة و لا إمتناع من جهة، فتجيء الرسل ببيان الأولى من ذلك في كل حال.»; bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 81: «لأن الصلاة تجمع جميع أنواع خيرات الفعل، وفيها غاية الخضوع له و الخشوع على ما ذكرنا، و ذلك مما يوجبه العقل، و إن لم يرد فيه السمع، و كذلك الزكاة؛ فيها تزكية الأنفس و تطهيرها، و ذلك مما شرّفها الله قبلة بالأمر لا اتباعا لهواهم؛ و العقل في العقل واجب.»; bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 88: «يوجب أن تكون الكعبة قبلة إذ هي مقصد الخلق من آفاق الدنيا، فلما احتيج في الصلاة إلى التوجه إلى [وجه الله] كان أحق ذلك الموضع الذي جعل للخلق مقصدا أحرى.»; bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 192: «الله تعالى أن يفعل الفعل الذي لا يخرج عن الحكمة، إذ الخروج عنه يحقق السفه و ذلك يسقط الربوبية.»; bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], IV, 587: «(وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون) أي ما خلقتهم على معرفة المحاسن والمساوئ والتمييز بين ما يؤمر وما يتقى بما ركب فيهم من أسباب التمييز والمعرفة لأتركهم سدى مهملين، بل لأمتحنهم بالعبادة والقيام بشكر ما أنعمت عليهم من أنواع النعم؛ إذ الحكمة توجب ذلك و تدفع تركهم سدى هملا»; bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2], XVII, 186: «وقوله تعالى (ثم إن علينا حسابهم) أي في الحكمة أن نحاسبهم، و إذا كانت الحكمة توجب حسابهم وتعذيبهم كان عليه أن يحاسبهم، لما في تركه ترك الحكمة وفي تركها سفه، تعالى الله عن ذلك».

Son olarak Mâtürîdî'nin düşünce dünyasının, anlama ve açıklama kültürünün karakterini tanımamıza yardımcı olacak önem verdiği bazı odak kavramlara baktığımızda yine insanı, ihtiyaçlarını, aklını, vaz' yeteneğini merkeze aldığı bir tabloyla karşılaşmaktayız. Örneğin insana teklife muhatap tutulmasına neden olması için verilen "bilinmesi ve yapılması gerekeni bilme ve yapma" yeteneği anlamında "**isâbet**"[24] kavramı; "delîl ve burhâna sahip olan vaz' edilmesi gereken doğru bilgi/ma'rifet" anlamındaki "**hak/hakîkat**"[25] kavramı; "aklın iyiliğine ve gerekliliğine hükmettiği şey" anlamında "**husn**"[26] kavramı; "doğru haber, söylenmesi gereken doğru söz/kavl" anlamındaki "**sıdk**"[27] kavramı; "eyleme dökülmesi gereken doğru fiil" anlamındaki "**hayr**"[28] kavramı; "verilmesi gereken doğru hüküm" anlamındaki "**adl**"[29] kavramı; "vaz' edilmesi gereken doğru bilgi, söylenmesi gereken doğru söz, yapılması gereken doğru fiil" anlamlarını bir arada barındıran "**hikmet**"[30] kavramı Mâtürîdî'nin bizzat tanımlarını da yaparak üzerinde durduğu kavramlardır.

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada, Mâtürîdî'nin tefsir kültürünün oluşmasındaki teorik/kuramsal ve metodik boyutun temelinde akıl ve işlevlerinin yer aldığı iddia edilmektedir. Tematik boyutta ise, benimsediği kuram ve metodun doğal seyrine uygun sonuçlara ulaşmakla birlikte, içinde bulunduğu düşünce geleneğinin etkisiyle bazı konularda, metodik boyutla tematik boyutun birbiriyle uyum arz etmediği durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Tematik açıdan sözü edilen tablonun aksine Mâtürîdî'yi, benimsediği kuram ve metodun gereği olarak, gelenekte önemli yer tutan haberleri eleştirirken ve yanlışlarını ortaya koyup reddederken de çokça görmek mümkün. Mâtürîdî'nin tefsir kültürü kavramsal açıdan incelenip kavramlara yüklediği anlamlara ve onları kullanma şekline bakıldığında, teorik/kuramsal ve metodik boyutta benimsediği rengin hâkimiyeti bu alanda da bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim üzerinde durduğu kavramların dinin temel kavramları olduğunu ihsâs ettiren Mâtürîdî'nin, bu kavramlar üzerinde özellikle durarak âdeta din kurumunu insan üzerinden onun vaz' kapasitesi temelinde kurgulamaya çalıştığı, dinin dogmatik bir kurum insanın da din kurumu karşısında pasif bir varlık olduğu düşüncesine katılmadığı; insanı, aklını ve aklın vaz' fonksiyonunu merkeze alan akılcı bir din anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

24 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 96, 227; III, 7; IV, 569; V, 286; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152, 280, 488.

25 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 91, 159, 341, 533.

26 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 251, 299-300; IV, 569; V, 97; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 310-311, 488.

27 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 159, 223; V, 242-243.

28 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], IV, 585; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 488.

29 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 234, 277; V, 242; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152, 274-275.

30 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1], I, 227; III, 7; V, 48; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152, 488; ayr. bkz. Bilgin, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", s. 11-24.

KAYNAKÇA

BİLGİN, Ömer Faruk, "el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili", doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi, Ankara: İSAM Yayınları, 2005.

el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm el-Müsemmâ Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004, I-V. = *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[1].

el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2005-2011, I-XVII. = *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*[2].